

Прискока О. В. Редкие названия сооружений христианского культа в письменности Киевской Руси.

В статье рассматривается история названий сооружений христианского культа, отраженных древней киевской письменностью небольшим количеством фактов, преимущественно с не совсем понятной семантикой и ограниченным продолжением в восточнославянских языках. Речь идет о лексемах икланна, молитвѣникъ, молитвище, мольбѣникъ, жертвище, прибѣжище крестьяномъ, жертвѣникъ, жертвѣница. Автор пришел к выводу, что они раскрывают творческую лабораторию древних украинских писателей.

Ключевые слова: семантика, памятник письменности, контекст, гапакс, полисемантическое слово, псалом, псалтырь.

Priskoka O. V. Rare names of buildings of Christian cult in the writing of Kievan Rus.

The article deals with the history of the names of the Christian cult structures reflected in the ancient Kievan writing by a small number of facts, mainly with not quite clear semantics and limited continuation in the East Slavic languages. We are talking about lexemes of икланна, молитвѣникъ, молитвище, мольбѣникъ, жертвище, прибѣжище крестьяномъ, жертвѣникъ, жертвѣница. The author finds out the origin of these words, their first written fixation, functioning in ancient monuments of writing and further destiny in East Slavic languages. The result of the study showed that most of the analyzed words is reflected in the limited number of written records, there are also hapax. Clarified connection of individual words with Greek, Ancient Croatian and Hebrew languages, as well as with the biblical texts of the Psalter and Chronicles. All this suggests that the analyzed words represent the creative laboratory of ancient East Slavic writers and reflect the ways of formation of the ancient Ukrainian literary language.

Keywords: semantics, writing monument, context, gapax, polysemantic word, Psalm, Psalter.

К. Б. Рибак

Запорізький національний університет

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВИХ НАЙМЕНУВАНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Проаналізовано найменування податкової сфери в українській мові (від кінця ХVІІІ – початку ХХ ст.). Виділено групи податкових найменувань за об'єктами та суб'єктами оподаткування (назви податків і зборів, суб'єктів процесу оподаткування, грамот і документів, що засвідчують статус платників, місць збору податків тощо). Прослідковано зв'язок формування лексико-семантичної групи "податки" з соціально-економічними процесами. Подано структурно-семантичну характеристику досліджуваної лексики, описано її формування у контексті мовних періодів.

Ключові слова: найменування податкової сфери, податки та збори, повинності, лексико-семантична група.

Нова українська мова, як свідчать пам'ятки, мала розгалужену лексичну систему, що увібрала в себе реалії суспільного життя українців. Вагоме місце в ній займає мікросистема податкових найменувань, яка сформувалася під впливом торговельно-економічних відносин із сусідніми

державами, а також зумовлена внутрішнім ринковим обігом. Динамічність і неоднорідність складу лексико-семантичної групи “податкові найменування” пов’язана із позначуваними реаліями, що змінювалися у процесі державотворення.

На кількісне поповнення цієї лексики вплинуло те, що українці, окрім власних суспільних взаємозв’язків, у певні історичні періоди були суб’єктами московсько-російської податкової системи (з середини XVI ст. до XX ст.). Після скасування Гетьманщини (1764 р.) всі податки з населення Лівобережної України сплачувалися до царської скарбниці. Наприкінці XVIII ст. Правобережна Україна теж відійшла до складу Російської імперії, а східна Галичина – до Австро-Угорщини, що позначилося не лише на зміні процесів оподаткування українців, але й на товарно-грошових відносинах вже з середини XIX ст. у зв’язку з розпадом феодально-кріпосницького господарства. Такі суспільно-економічні процеси відобразилися на лексиці української мови та суттєво вплинули на її склад, що вимагає детального дослідження матеріалу.

Мовознавці значну увагу приділяли добиранню й опису структурно-семантичної специфіки окремих податкових назв із пам’яток різних періодів. Фрагментарний опис таких лексем здійснено у працях В. Горобця, Д. Гричишина, І. Керницького та інших науковців. Назви осіб, пов’язані зі збором мита на матеріалі пам’яток XVI–XVIII ст., що відбивають соціально-економічне життя, а також назви торговельних мит і податків у запорозьких козаків, проаналізовано Л. Бойко [2; 3]. Опис термінів на означення торговельних митних зборів XIV–XVIII ст. здійснено Т. Крехно [11]. Структура, функціонування та формування української податкової термінології описані О. Черною [20].

Деякі назви стали об’єктом досліджень колективних монографій [9; 13], в яких мовознавці вивчали податкові найменування з погляду різних лінгвістичних явищ.

З історичного погляду назви податкової сфери вивчені недостатньо, оскільки вони привертали увагу вчених у синхронії, або ж у межах окремих мовних явищ. Тому дослідження податкових найменувань у новій українській мові дозволить із достатньою достовірністю проаналізувати лексеми у зв’язку із іншими мовними періодами, що вже ставало об’єктом окремих наших наукових розвідок.

Мета цієї статті – всебічний аналіз найменувань податкової сфери української мови кінця XVIII – початку XX ст. у взаємозв’язку із соціально-економічними подіями, що вплинули на формування лексико-семантичної групи. У ході роботи передбачено виконання завдань: з’ясувати лінгвальну природу податкових назв; окреслити сукупність лексем на означення процесу оподаткування; здійснити структурно-семантичний аналіз указаних назв; з’ясувати закономірності творення та функціонування групи “податкові найменування”.

У період функціонування нової української мови посилюється вплив Російської імперії на внутрішнє суспільно-політичне життя українців, у тому числі й на торговельно-економічні зносини, а тому у мові з'являються специфічні російські лексеми, які витісняли питомо українські назви. Проте пам'ятками засвідчені й запозичення європейського походження через посередництво польської та російської мови. В. Горобець стверджує, що “іншомовні терміни засвоюються українською мовою, обростаючи дериватами, створеними за українськими моделями” [5, с. 118], але водночас спостерігається тенденція до “витіснення полонізмів шляхом добору загальнонародних українських відповідників та калькуванням, в якому, безперечно, виразну роль відіграла російська мова” [5, с. 120]. Ці чинники безпосередньо вплинули й на формування лексико-семантичної групи “податкові найменування”.

Найменування податків і зборів фіксують у мові реалії на означення видів платежів із населення на користь держави, врегульованих правилами процесу оподаткування за допомогою уповноважених органів чи осіб.

Серед них окрему підгрупу складають **назви податків за виконання певних послуг**, які засвідчують у мові збори за виконання відповідних дій платником.

У писемних джерелах виявлено похідні, утворені морфолого-синтаксичним способом, зокрема у процесі субстантивзації. Задokumentовані такі найменування: **хвонарне** [17, III, с. 530] ‘податок на хвонарі (ліхтарі)’: *А чим панщина страшна? Так зате не знатимемо ні подушних, ні десятицьких, ні хвонарних; усе-то пани за своїх людей платють; вагове* (XVIII) [8, с. 175], **вагове** (1907) [16, I, с. 121] ‘податок за зважування’; **волосне** [с. 251] ‘податок, що призначався на витрати волосного управління’; **містове** (1908) [16, II, с. 433] ‘податок за право торгівлі на базарі’; **поколодне** (1909) [16, III, с. 274] ‘відкупна платня за прив’язування колодки’; **рогове** [IV, с. 27; 7, V, с. 88] ‘плата за випасання худоби’; **спашине** (1909) [16, IV, с. 174] ‘плата за право випасу худоби’ та подібні назви.

Деякі лексеми є дериватами на *-щина*. Наприклад, **осипщина** (XVIII) [19, II, с. 53] ‘збір за поміл відсипним хлібом’, очевидно, похідне від **осипь** [там само] ‘податок зерновим хлібом’, пор. **одсипне** [7, V, с. 240] ‘вид податку зерном’; а також назви, що пов’язані із діями щодо тварин: **вигінщина** (1907) [16, I, с. 152] ‘данина пастуху паляницею та сіллю від кожного двору за вигін худоби на пасовище’ тощо.

У мові функціонують запозичення, які іменують податок за право хрестити дитину: *Колибъ самъ панъ узявъ съ підданого, то не такъ би було підданому й жалко, ато, мовлявъ, ледача Жидова богатитця, по два, по три цуги коней справляє, вимишлюючи великі чинши, поволовщини, дуди, осипи, мірочки сухі, плату зъ жовнірівъ, та ще убогого селянина й словами зневажаючи и панамъ на его наговорюючи* (1861) [14, Ч. 1, с. 13], **дуда** (1907) [16, I, с. 450], назва **дуда** [7, II, с. 140–141] походить від польського *dudek*

‘монета вартістю 6 польських грошів’, імовірно, саме таким був розмір оплати.

Зафіксована й давня назва **контрибуція** (1906) [6, с. 61] ‘данина (грішми, припасами та інше), яку переможець накладає на супротивника’ від латинського слова *contributio*, де *contribuo* ‘збираю, стягую’.

Виявлено порівняно невелику підгрупу **назв податків, пов’язаних зі вступом чи виходом суб’єктів оподаткування із певної території чи населеного пункту**, до якої належать такі субстантивовані лексеми: **уступне** (1909) [16, IV, с. 360] ‘внесок при вступі в організацію’; **походне** [16, III, с. 388] ‘плата в цех від нового працівника’ тощо.

Найбільш широко серед **назв митних зборів** представлені лексеми: **индутъ, индуктъ** (1840) [1, с. 169] ‘мито, яке стягували за ввезення товарів’, **индута** (1908) [16, II, с. 193], від латинського *inducto* ‘ввожу’. Серед інших запозичень лексема **тариф** (1906) [6, с. 116; 7, V, с. 522–523] ‘плата за їзду чи перевоз людей або речей якихось’, через французьке *tarif* з арабського *ta‘rif* ‘оголошення (плати)’, також виводять від назви острова Таріфа.

Продовжують функціонувати давні назви: *на войну мїщане съ такихъ городівъ не ходили, опрїчь хиба король своєю головою потягне, підводъ у військo не давали, мита й промита не платили* (1861) [14, № 3, Ч. 1, с. 10]; *владики десятину съ княжого суду, одъ торгового мита, одъ данини и одъ вири чи пенї, и одъ усякого прибутку княжого на свої потребизни одбїрали* (1861) [14, № 9.3, с. 92], **мито** (1840) [1, с. 225]; (1908) [16, II, с. 428], **мыто** (1840) [1, с. 232], **мито** [7, III, с. 467] ‘оплата за перевезення товарів через кордон’, також різновид **промито** (1909) [16, III, с. 472] ‘високий податок’ (<мито).

Зафіксована російська назва мита **пошлина** (1906) [6, с. 95] ‘оплата грішми на користь держави’, що не закріпилася в українській мові.

Назви судових зборів фіксують податки на користь працівників судів або чиновників: наприклад, **головщина** (1840) [1, с. 101] ‘плата за вбивство’.

Назви повинностей позначають обов’язкові трудові чи грошові відпрацювання: наприклад, **гольдованье** (1840) [1, с. 102] ‘повинність’ тощо.

На означення натуральних повинностей у мові закріпилися афіксальні похідні: **тяжарь, тенжарь** (1840) [1, с. 360] ‘податок, громадська повинність’, співвідносно із **тягти** [7, V, с. 697]; субстантиват **возове** (1907) [16, I, с. 248] ‘натуральна повинність у вигляді перевезення чогось’ тощо. Серед натуральних повинностей виявлені запозичення: **шарварок** (1909) [16, IV, с. 485] ‘обов’язкова поголівна робота щодо будівництва доріг, мостів тощо’, **шарварок** [7, VI, с. 381] – запозичення через польське посередництво із середньовірно-німецького *Scharwērc* ‘панщина за впорядкованим розподілом’; **вихта** [16, I, с. 198; 7, I, с. 386] ‘відрібок натурою як додаток до грошової плати за оренду землі’ від польського *wikt* ‘їжа, пожива’ тощо.

Серед інших назв повинностей – грошові зобов’язання: наприклад, номен **урбарія** [16, IV, с. 350; 7, VI, с. 42] ‘грошова повинність, сплачувана

поміщику’, співвідносне з польським словом *urbarium* ‘список ґрунтових повинностей’.

Найменування суб’єктів процесу оподаткування вказують на осіб, що є учасниками податкових взаємовідносин (збирачі та платники).

Назви збирачів податків і зборів засвідчують посадових осіб чи представників влади, що здійснювали процес оподаткування населення. Функціонують давні назви: *Підведу итуку, що його [Макуху] – зробили зборщиком і подушних, і общественних, та в щотах його і заплутаю* [17, I, с. 540] ‘той, хто збирає податки’; *Козаки братимуть плату за службу зь Українського скарбу; зь того жь скарбу итима на дань на царські потребизни, тільки що не царські збірщики її збиратимуть* (1861) [14, № 3, Ч. 1, с. 3–4]; *Хто й вертався съ панівь державцівь на свої держави після Татарського остраху, то находивь уже й райцівь и речниківь готовихь, которі порядокъ усему селу давали и передь Татарськимь баскакомь чи збірникомь за все село становилися* [14, с. 8–9]; *на питання зборщиківь, котрі везли зборь государевь, де сей зборь сховати, одвітовавъ зь гнівомь* [14, № 11–12.4, с. 3] тощо.

У новій українській мові найпоширенішими виявилися лексеми на означення співробітників митних установ, з-поміж яких давні назви збирачів мита *митникъ* (1840) [1, с. 225], *мытникъ* [1, с. 232], *митник* (1908) [16, II, с. 428].

Зафіксовані субстантивати *индутный* (1840) [1, с. 169] ‘збирач індути, акцизу’, *мостовий* (1908) [16, II, с. 448; 7, III, с. 482] ‘людина, що збирає мито за проїзд через міст’ і подібні назви.

Окрім того, виявлені й інші назви на означення митних працівників. Наприклад, *комірник* (1908) [16, II, с. 276] ‘збирач податків на митниці; той, хто завідує коморою’ від *комора* [7, II, с. 540]; *подушник* (1909) [16, III, с. 248] ‘збирач подушного податку’.

Безпосередні назви збирачів податків презентовані давніми поняттями, серед яких однокореневі похідні *поборца* (XVIII) [19, II, с. 115], *поборець* (1840) [1, с. 285] ‘збирач данини’, *побірець* (1909) [16, III, с. 204], *побірчий* [Там само], *поборник* [18, II, с. 85]. На означення збирачів десятини задокументовані назви *десятныкъ* (1841) [12, с. 37]: *Отъ вже и Семена прійшло, покровы святом швыдко диждемся, а десятныкъ до мене ни разу не заходывь и не загадовавъ обь подушнимь; десятныкъ* (1855) [15, с. 87], *десятник* (1907) [16, I, с. 373] тощо.

Назви платників податків і зборів вказують на людей, що робили внески на користь держави та представлені давніми лексемами *давецъ* (1840) [1, с. 111] ‘той, хто дає податки’, *чиншовик* (1909) [16, IV, с. 463] ‘той, хто платить чинш’ тощо.

Зафіксовані субстантивовані прикметники *тяглый* (1842) [10, с. 28], *тяглий* [4, с. 183] ‘людина, що мала худобу, якою могла виконувати повинність’.

Найменування документів, прав та обов'язків суб'єктів оподаткування у порівнянні з попередніми мовними періодами презентовані невеликою кількістю слів, більшість з яких – успадковані давні назви, наприклад, *квит* [18, I, с. 320] ‘розрахунок, квитанція’.

Серед **найменувань місць збору податків** продовжує функціонувати лексема *митниця* (1840) [1, с. 225] ‘застанова для збору відкупної данини’, *митниця* (1908) [16, II, с. 428] ‘митний двір’.

Виявлене найменування *таможня* (1906) [6, с. 115] ‘місце на кордоні держави, де оглядають усе, що привозять і вивозять через кордон’ функціонує у мові кінця XVIII – початку XX ст., проте для української мови воно не характерне.

Отже, група найменувань податкової сфери в українській мові з кінця XVIII – початку XX ст. строката за складом, оскільки функціонувала як давня успадкована лексика, так і новоутворення та запозичення на означення процесу оподаткування. Деривати найчастіше структурно та семантично співвідносні з іменниками, прикметниками та дієсловами. Найпродуктивнішими виявилися похідні, утворені морфолого-синтаксичним (субстантивовані прикметники), а також морфологічним способом. Серед податкових назв зафіксовані субстантивно-ад'єктивні словосполучення. Семантика таких найменувань здебільшого прозора.

Дослідження показало, що лексико-семантична група “податкові найменування” формувалася під впливом мов сусідніх держав, а тому увібрала в себе іноземні слова, що були засвоєні за українськими закономірностями та моделями.

Отримані результати свідчать про системну організованість найменувань податкової сфери та дозволяють прослідкувати процес становлення та функціонування лексико-семантичної групи у діячості.

Л і т е р а т у р а :

1. *Білецький-Носенко П.* Словник української мови / підгот. до вид. В. В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1966. – 423 с.
2. *Бойко Л. П.* Назви осіб, пов'язані зі збором мита, у пам'ятках XVI–XVIII ст. / Л. П. Бойко // Вісник Запорізького державного університету. Серія: Філологічні науки. – Запоріжжя : Вид-во ЗДУ, 2004. – № 1. – С. 27–30.
3. *Бойко Л. П.* Назви торговельних мит і податків у запорозьких козаків / Л. П. Бойко // Вісник Запорізького державного університету. Серія: Філологічні науки. – Запоріжжя : Вид-во ЗДУ, 2003. – № 1. – С. 26–29.
4. *Ващенко В. С.* Лексика “Енеїди” І. П. Котляревського: покажчик слововживання / В. С. Ващенко, Ф. П. Медведєв, П. І. Петрова. – Харків : Вид-во ХДУ ім. О. М. Горького, 1955. – 207 с.
5. *Горобець В. Й.* Лексика історично-мемуарної прози першої половини XVIII ст.: на матеріалі українських діаріушів / відп. ред. : В. О. Винник. – К. : Наукова думка, 1979. – 128 с.

6. *Доманицький В.* Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів / Василь Доманицький. – К. : Друкарня С. А. Борисова, 1906. – 128 с.
7. Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука : у 7 т. Т. 1–6. – К. : Наукова думка, 1982–2012.
8. Історичний словник українського язика / за ред. Є. Тимченка. – Харків–Київ : ДВУ, 1930–1932. – Т. I–XXIV.
9. Історія української мови. Лексика і фразеологія / [В. М. Русанівський, В. О. Винник, В. Й. Горобець та ін.] ; під ред. В. М. Русанівського. – К. : Наукова думка, 1983. – 743 с.
10. *Котляревский И. П.* Словарь малороссийских слов, содержащихся в Энеиде, с русским переводом // *Виргилиева Энеида на малороссийский язык переложенная И. Котляревским* : в 5 ч. Ч. VI. – Харьков : В Университетской типографии, 1842. – 32 с.
11. *Крехно Т. І.* З історії податкових термінів в Україні / Т. І. Крехно // *Вчені записки Харківського гуманітарного інституту “Народна українська академія”*, 2003. – Т. 9. – С. 363–370.
12. Ластівка [Ластовка]: сочиненія на Малороссійськом язике гг. Л. Боровиковскаго, Е. Гребенки, Грыцька Основьяненка, В. Забілы, И. Котляревскаго, Кореницкаго, П. Кулеша, Мартавицкаго, П. Писаревскаго, А. Чужбинскаго, Т. Шевченка, С. Шерепери и других : повести и рассказы / собрал Е. Гребенка. – Санктпетербург : изд. книгопродвца В. Полякова. [тип. Имп. Рос. Акад.], 1841. – 384 с.
13. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П. І. Білоусенко, І. О. Іншакова, К. А. Качайло, О. В. Меркулова, Л. М. Стовбур. – Запоріжжя–Кривий Ріг : ТОВ “ЛПІС” ЛТД, 2010. – 480 с.
14. Основа: Южно-русский литературно-ученый вестник. [Місячник]. Ред. В. М. Бѣлозерскій 1861–1862. – Санкт-Петербург : В типографии П. А. Кулиша. 1861. № 1 – 370 с.; № 2 – 296 с.; № 3 – 360 с.; № 5 – 288 с.; № 8 – 216 с.; № 9 – 250 с.; № 11–12 – 420 с.; 1862. № 1 – 382 с.; № 2 – 310 с.; № 7 – 210 с.; № 8 – 270 с.
15. Словарь малорусского наречия / сост. А. Афанасьев-Чужбинский. – Санкт-Петербург : Второе отд-ние Императ. Акад. наук, 1855. Тетр. 1: [А - зять]. – 176 с.
16. Словарь української мови / Зібр. ред. журн. “Киевская старина”. Упор., з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. – Київ, 1907–1909. Т. 1–4.
17. Словник мови творів Г. Квітки-Основ’яненка : у 3 т. – Харків : Вид-во ХДУ, 1978. – Т. 1. – 664 с. 1979. – Т. 2 – 680 с. 1979. – Т. 3. – 688 с.
18. Словник мови Шевченка : у 2 т. – К. : Наукова думка, 1964. – Т. 1–2.
19. *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / підгот. до вид. В. В. Німчук та Г. І. Лиса : у 2 кн. – Київ–Нью-Йорк : Преса України. – Кн. 1. 2002. – 512 с. Кн. 2. 2003. – 512 с.
20. *Чорна О. В.* Українська термінологія податкової сфери: структура, функціонування, формування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. “Українська мова” / О. В. Чорна. – К., 2009. – 18 с.

R e f e r e n c e s :

1. *Biletskyi-Nosenko P.* Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] / pidhot. do vyd. V. V. Nimchuk. – K. : Naukova dumka, 1966. – 423 s.
2. *Boiko L. P.* Nazvy osib, poviazani zi zborom myta, u pamiatkakh XVI–XVIII st. [Names of persons associated with the collection of duties in the monuments of the XVI–XVIII centuries] / L. P. Boiko // Visnyk Zaporizkoho derzhavnoho universytetu. Serii: Filolohichni nauky. – Zaporizhzhia : Vyd-vo ZDU, 2004. – № 1. – S. 27–30.
3. *Boiko L. P.* Nazvy torhovelnykh myt i podatkov u zaporozkykh kozakiv [Names of trade duties and taxes in Zaporozhye Cossacks] / L. P. Boiko // Visnyk Zaporizkoho derzhavnoho universytetu. Serii: Filolohichni nauky. – Zaporizhzhia : Vyd-vo ZDU, 2003. – № 1. – C. 26–29.
4. *Vashchenko V. S.* Leksyka “Eneidy” I. P. Kotliarevskoho: pokazhchyk slovovzhyvannia [Vocabulary of the Aeneid by IP Kotlyarevsky: a pointer to words] / V. S. Vashchenko, F. P. Medvediev, P. I. Petrova. – Kharkiv : Vyd-vo KhDU im. O. M. Horkoho, 1955. – 207 s.
5. *Horobets V. I.* Leksyka istorychno-memuarnoi prozy pershoi polovyny XVIII st.: na materialy ukrainskykh diariushiv [Vocabulary of historical and memoir prose of the first half of the eighteenth century: On the material of Ukrainian diary] / vidp. red. : V. O. Vynnyk. – K. : Naukova dumka, 1979. – 128 s.
6. *Domanytskyi V.* Slovaryk. Poiasnennia chuzhykh ta ne duzhe zrozumilykh sliv [Dictionary. Explanations of strangers and not very clear words] / Vasyl Domanytskyi. – Kyiv : Drukarnia S. A. Borysova, 1906. – 128 s.
7. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language] / za red. O. S. Melnychuka : u 7 t. T. 1–6. – K. : Naukova dumka, 1982–2012.
8. Istorychnyi slovnyk ukrainskoho yazyka [Historical Dictionary of the Ukrainian Language] / Za red. Ye. Tymchenka. – Kharkiv–Kyiv : DVU, 1930–1932. – T. I–XXIV.
9. Istoriiia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia [History of the Ukrainian language. Vocabulary and phraseology] / [V. M. Rusanivskiy, V. O. Vynnyk, V. I. Horobets ta in.] ; pid red. V. M. Rusanivskoho. – K. : Naukova dumka, 1983. – 743 s.
10. *Kotlyarevskiy I. P.* Slovar malorossiyskikh slov, soderzhashchikhsya v Eneide, s russkim perevodom [Dictionary of malorossiyskiy words contained in Aeneid, with Russian translation] // Virgilieva Eneida na malorossiyskiy yazyk perelozhennaya I. Kotlyarevskim : v 5 ch. Ch. VI. – Kharkov : V Universitetskoy tipografii, 1842. – 32 s.
11. *Krekhno T. I.* Z istorii podatkovykh terminiv v Ukraini [From the history of tax terms in Ukraine] / T. I. Krekhno // Vcheni zapysky Kharkivskoho humanitarnoho instytutu “Narodna ukrainska akademiia”, 2003. – T. 9. – S. 363–370.
12. Lastivka [Lastovka]: sochyneniia na Malorossiiskom yazyke hh. L. Borovykovskaho, E. Hrebenky, Hrytska Osnovianenka, V. Zably, Y. Kotliarevskaho, Korenytskaho, P. Kulesha, Martavytskaho, P. Pysarevskaho, A. Chuzhbynskaho, T. Shevchenka, S. Sherepery y druhykh: povesty y rasskazy / sobral E. Hrebenka. Sanktpeterburh: yzd. knyhoprodvtsa V. Poliakova. [typ. Ymp. Ros. Akad.], 1841. – 384 s.

13. Narysy z istorii ukrainskoho slovotvorennia (imennykovi konfiksy) [Essays on the History of Ukrainian Word Formation (noun suffixes)] / P. I. Bilousenko, I. O. Inshakova, K. A. Kachailo, O. V. Merkulova, L. M. Stovbur. – Zaporizhzhia-Kryvyi Rih : TOV “LIPS” LTD, 2010. – 480 s.
14. Osnova: Yuzhno-russkyi lyteraturno-uchenyi vestnyk. Misiachnyk [South Russian literary scholarly bulletin] / Red. V. M. Belozerskii 1861–1862. – Sankt-Peterburh : V typohrafyy P. A. Kulysha. 1861. № 1 – 370 s.; № 2 – 296 s.; № 3 – 360 s.; № 5 – 288 s.; № 8 – 216 s.; № 9 – 250 s.; № 11–12 – 420 s.; 1862. № 1 – 382 s.; № 2 – 310 s.; № 7 – 210 s.; № 8 – 270 s.
15. Slovar malorusskoho narechyia [Dictionary of malorusskyi dialect] / sost. A. Afanasev-Chuzhbynskyi. – Sankt-Peterburh : Vtoroe otd-nye Ymperat. Akad. nauk, 1855. Tetr. 1: [A – ziat]. – 176 c.
16. Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] / Zibr. red. zhurn. “Kyevskaia staryna”. Upor., z dod. vlasn. materialu, B. Hrinchenko. – Kyiv, 1907–1909. T. 1–4.
17. Slovnyk movy tvoriv H. Kvitky-Osnovianenka: u 3 t. [Glossary of works by G. Kvitka-Osnovyanenko]. – Kharkiv : KhDU, 1978. – T. 1. – 664 s. 1979. – T. 2 – 680 s. 1979. – T. 3. – 688 s.
18. Slovnyk movy Shevchenka : u 2 t. [A dictionary of Shevchenko's language] – K. : Naukova dumka, 1964. – T. 1–2.
19. Tymchenko Ye. Materialy do slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy XV–XVIII st. [Materials to the Dictionary of the Written and Book Ukrainian Language of the 15th–18th centuries] / Pidhot. do vyd. V. V. Nimchuk ta H. I. Lysa : u 2 kn. – Kyiv–Niu-York : Presa Ukrainy. – Kn. 1. 2002. – 512 s.; Kn. 2. 2003. – 512 s.
20. Chorna O. V. Ukrainska terminolohiia podatkovoi sfery: struktura, funktsionuvannia, formuvannia : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : 10.02.01. “Ukrainska mova” [Ukrainian tax terminology: structure, functioning, formation] / O. V. Chorna. – K., 2009. – 18 s.

Рыбак К. Б. Структурно-семантические особенности налоговых наименований в украинском языке конца XVIII – начала XX в.

Проанализированы наименования налоговой сферы в украинском языке (конца XVIII – начала XX в.). Выделены группы налоговых наименований по объектам и субъектам налогообложения (названия налогов и сборов, субъектов процесса налогообложения, грамот и документов, удостоверяющих статус плательщиков, мест сбора налогов и т. д.). Прослежена связь формирования лексико-семантической группы “налоги” с социально-экономическими процессами. Представлена структурно-семантическая характеристика исследуемой лексики, описано ее формирование в контексте языковых периодов.

Ключевые слова: наименование налоговой сферы, налоги и сборы, повинности, лексико-семантическая группа.

Rybak K. B. Structural and semantic features of tax names in the Ukrainian language of the late 18th – early 20th centuries.

This article focuses on one aspect of historical language. The article devoted to the nominations of the tax sphere in Ukrainian language. It gives a detailed analysis of words from the late 18th century – early 20th century. From a historical point of view, the tax names have not been sufficiently studied because they have attracted the attention of scientists in synchrony or within the limits of particular linguistic phenomena. The purpose of the research is to find out

the composition of the names in the tax sphere in the Ukrainian language, to provide a detailed description of the origin, semantic and structural features of their functioning. Groups of tax nominations are described in chronology and by objects and subjects of taxation. The work allocated to the following groups nominations of tax sphere in the Ukrainian language: names of taxes and fees, subjects of the taxation process, certificates and documents certifying the status of taxpayers, places of tax collection, etc. are distinguished. Derivatives are most often structurally and semantically correlated with nouns, adjectives and verbs. The most productive were the derivatives formed by the morphological-syntactic and the morphological method. The semantics of names are mostly transparent. The results of the research allow to state the systematic organization of the subject group "the nominations of taxes" and their lexical-word-formation heterogeneity.

Keywords: *names of tax sphere, taxes and duties, obligation, lexical-semantic group.*

Т. В. Стась
Национальный педагогический университет
имени М. П. Драгоманова

НАЗВАНИЯ УГОДИЙ, РАСЧИЩЕННЫХ ПОД ПАШНЮ ИЛИ СЕНОКОС, СВЯЗАННЫЕ С ВЫКОРЧЕВЫВАНИЕМ ПНЕЙ И КУСТАРНИКА

Статья посвящена одной из актуальных проблем исторической лексикологии – лексико-семантическому анализу частной терминологической системы, которая функционировала в XIV–XVI вв. Ее целью является характеристика способов номинации участков пахотной и сенокосной земли на территории Северо-Западной Руси XIV–XVI вв. В поле зрения находится комплекс вопросов, освещающих процесс формирования лексики земледелия и сенокосения в генетическом, семантическом и функциональном аспектах. В научный оборот вводятся факты лексики и топонимии, позволяющие расширить представления о роли и значении сельскохозяйственной терминологии, дается их характеристика с точки зрения происхождения и функционирования на различных этапах развития русского языка.

Ключевые слова: *историческая лексикология, лексико-семантическая группа, предметно-логическое значение слова, полисемия, вариативность компонентов.*

В памятниках письменности Северо-Западной Руси XIV–XVI вв., где во всех подробностях рисуется картина подсечно-огневого земледелия, лес отмечался как одна из обычных категорий лесного угодья. Суровый климат, заболоченность, малопродуктивная, зачастую каменистая почва делали здесь, на севере, особенно трудной разработку лесных участков под полевую пашню. Крестьяне в лесу жили догосударственной жизнью, парными или большими семьями, вне сферы власти и давления общины, отношений собственности и эксплуатации. Подсечное земледелие строилось как система хозяйства, основанная на отсутствии собственности на землю и лес. При необходимости крестьянской семьей захватывался и расчищался новый участок в лесу, стволы деревьев при этом подсушивались и сжигались, зола вносилась в почву. Земля обрабатывалась мотыгой или бороновалась